

GRIGORE TOCILESCU ȘI ANTICHITĂȚILE CREȘTINE DE LA TROPAEUM TRAIANI

Remarci asupra cercetărilor savantului după documente de arhivă¹

IRINA ACHIM

Auzi rugăciunca mea, Doamne, și cererea mea ascult-o;
lacrimile mele să nu le treci,

Căci străin sunt eu la Tine, și străin ca toți părinții mei.

Lasă-mă, ca să mă odihnesc mai înainte de a mă duce și de a nu mai fi.

(David, *Ps* 38, 16–18)

Lucrarea tratează problematica monumentelor de cult creștin descoperite la **Tropaeum Traiani** în perioada 1891 și 1909, așa cum se reflectă această cercetare în documente de arhivă inedite, provenind din două fonduri principale: **Biblioteca Academiei Române** și arhiva istorică a Institutului de arheologie (**Arhiva MNA**) din București.

Personaj complex și savant a cărui valoare și notorietate au depășit în epocă granițele naționale, Grigore Tocilescu a fost primul învățat care, cunoscând deja ruinele antice de la Adamclisi, s-a aplecat asupra lor, cercetându-le cu neobosită pasiune și plăcere. Se scria astfel o pagină importantă din istoria arheologiei în spațiul românesc, chiar dacă constant contestată de contemporani și fără o reflectare în publicații pe măsura descoperirilor². Vasta arhivă a savantului conservată la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române este în măsură să ofere lumii academice

¹ Acest text a fost prezentat la lucrările Colocviului *Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan. La 50 de ani”*, București 13–15 decembrie 2006, în cadrul sesiunii dedicate proiectului AREA/Archives of European Archaeology din 13 decembrie 2006 cu titlul *Cercetările lui Grigore Tocilescu în cetatea de la Tropaeum Traiani în lumina documentelor de arhivă*.

² Rezumatul campaniilor de cercetări, cu unele citate din manuscrisele lui Gr. G. Tocilescu, a fost publicat de prof. I. Barnea în volumul *Tropaeum Traiani. 1. Cetatea*, București, 1979, p. 13–25, volum pe care l-a coordonat. Autorul avusese atunci intenția publicării *in extenso*, dar a fost nevoit să rezume, sub presiunea Editurii Academiei. Informație oferită de prof. Al. Barnea, coautor al volumului anterior menționat.

contemporane o imagine de ansamblu obiectivă asupra acestor cercetări³, rămase până astăzi inedite⁴.

Din bogatul material de arhivă disponibil am ales pentru prezentarea de față o serie de documente și un lot de imagini și planuri⁵ ce fac referire la monumentele de cult creștine descoperite la Tropaeum Traiani în urma cercetărilor întreprinse sub coordonarea științifică a lui Gr. Tocilescu, între 1891 și 1908. Am dorit astfel, să readucem în discuție problematica basilicilor paleocreștine de la Adamclisi așa cum se reflectă ea în jurnale și alte documente redactate la momentul cercetării lor arheologice (fig. 1).

Numit în 1881 în postul de profesor de istorie antică la Universitatea din București și concomitent în cel de director al Muzeului Național de Antichități, post pe care-l ocupase pentru o scurtă perioadă și între 1877 și 1878, Tocilescu a fost preocupat constant până la sfârșitul vieții de cercetarea și de valorificarea monumentului triumfal de la Adamclisi⁶. Astfel, între 1882, dată când vizitează pentru întâia oară regiunea, și 1890, când cercetarea acestui obiectiv a fost încheiată, Gr. Tocilescu a întreprins mai multe campanii arheologice în zona monumentului.

³ Arhiva Gr. Tocilescu însumează 45 de tomuri, dintre care trei, cotate manuscris românesc 5128, 5129 și 5130, sub titlul *Monumentul dela Adamklisi*, cuprind 932 de pagini legate exclusiv de prospecțiunile arheologice de la Adamclisi desfășurate sub coordonarea lui Gr. Tocilescu. Regăsim în aceste volume însemnări, note, comunicări, rapoarte, copii după inscripții, dar și scrisori și hârtii cu caracter contabil, contracte, inventare, desene și schițe, tăieturi din presa vremii anunțând descoperirile de la Tropaeum. Câteva informații prețioase și-au găsit locul în manuscrisul 5140, un volum miscellaneu, ce include textul unei conferințe despre monumentul triumfal ținute la Ploiești și câteva notițe despre basilica de marmură. În legătură cu aceasta din urmă, la întocmirea *Catalogului manuscriselor românești. Biblioteca Academiei Române 4414–5920*, vol. 4, București, 1992, editorul G. Ștrempel credea că textul face referire la o basilică paleocreștină de la Tomis. În realitate, este vorba despre basilica episcopală de la Tropaeum Traiani, descoperită în 1906 de arhitectul G. von Cube, colaborator al lui Tocilescu.

⁴ Din paginile reunite în manuscrisul 5128, f. 5–170, reiese că spre sfârșitul vieții savantul intenționa să publice rezultatele cercetărilor sale la Tropaeum și că redactase numeroase note, adunate sub titlul *Cetatea dela Adamklissi. Municipium Tropaeum Traiani*. La filele 6–7, sub titlul *În loc de prefață*, găsim următorul pasaj, ce traduce pe deplin preocupările savantului: „ne propunem în paginile de mai la vale ca să înfățișăm într-o formă cât mai concisă rezultatele săpăturilor ce am întreprins într-un șir de ani în cetatea de la Adamklissi, și asupra cărora nu am lipsit la timp ca să întrețin atât pe Academia Română, cât și lumea învățată din străinătate la diferite congrese arheologice din Germania, Anglia și Franța, precum și Academia de Inscriptiuni și Frumoase Litere din Paris. Însemnătatea din ce în ce mai mare a acestor rezultate ca și a problemelor la care ele au dat naștere mă face a spera că guvernul și națiunea vor sprijini năzuințele mele mai departe și că-mi vor da mijloace pentru a învinge uriașele greutăți ale unei întreprinderi care nu este o operă de interes numai atât istoric, arheologic și artistic, dar în același timp și de interes național.”

⁵ Aceste documente provin din fonduri conservate la Secția de Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române și în arhiva istorică a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București (Arhiva MNA).

⁶ V. Barbu și C. Schuster, *Grigore G. Tocilescu și „ceștiunea Adamclisi”. Pagini din istoria arheologiei românești*, Târgoviște, 2005, p. 17-57 (volum citat mai departe Barbu–Schuster, *Grigore G. Tocilescu...*).

Rezultatele acestor cercetări au fost ulterior valorificate într-un volum cu caracter monografic⁷, cu colaborarea altor doi specialiști, O. Benndorf și G. Niemann⁸.

Odată terminată investigarea monumentului triumfal, interesul științific al lui Gr. Tocilescu se îndreaptă asupra cetății din valea Urluii, situată la 1,5 km sud-vest de monument⁹. Cercetările la cetate au început efectiv în vara anului 1891¹⁰, fără participarea savantului austriac G. Niemann. Acestea s-au desfășurat pe durata a 12 campanii, între 1891 și 1909, cu unele întreruperi. Durata campaniilor era de aproximativ trei luni, din iunie până către sfârșitul lunii august a fiecărui an, iar pentru unele campanii, cu întreruperi, din aprilie până în noiembrie. Lucrările erau

⁷ Volumul a fost publicat în 1895 la Viena, în ediție bilingvă, sub titlul *Monumentul dela Adamklissi: Tropaeum Traiani*.

⁸ Un contract de colaborare și editare a acestui volum a fost perfectat în 1890 de Gr. Tocilescu și G. Niemann, contract al cărui original se conservă în manuscrisul 5129, f. 2. Documentul, datat 5/17 juillet 1890, este redactat în limba franceză în două exemplare și este semnat atât de Tocilescu, cât și de Niemann (text reprodus integral în anexa 1); la articolul 1, textul acestui document ne informează despre intenția celor doi savanți de a executa săpături arheologice în cetate. Onorariul lui G. Niemann pentru participarea sa la lucrările de la Adamclisi era de 4000 de mărci aur, plătibili în două tranșe, prima la semnarea contractului, iar cea de-a doua la încheierea lucrărilor. Acest sistem de plată, în lei aur, era probabil menit să evite fluctuațiile monedei românești în raport cu principalele monede europene. Este de asemenea știut că România adopta în 1889 monometalismul aur, eliminând astfel disagiul aur-argint ce a caracterizat între 1880 și 1890 sistemul monetar românesc. Neavând la dispoziție o referință pentru cursul de schimb marcă-leu în cursul anului 1890, vom preciza doar că, în cursul anului 1892, 100 de mărci germane se puteau schimba pentru 123,77 lei (curs mediu anual), iar în 1906 pentru 123,67 lei (curs mediu anual) așa cum rezultă din tabelele întocmite de V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, 3. *Monedă-credit-comerț-finanțe publice*, București, 2000, p. 29, 287-289, tabel 5.

⁹ În linii generale, traseul incintei, precum și existența fortificației anexe, erau cunoscute deja la începutul săpăturilor, așa cum reiese din planul lui P. Polonic, dar și din descrierile lui Mihail C. Sutz. Gr. Tocilescu comentează într-un document din manuscrisul 5128, f. 75 (Partea a II-a: *Edificiile și alte construcțiuni desgroate în cetate*):

„*Civitas tropaeensium a lui Constantin, vechea cetate de la Adamklissi, ocupă un platou de circa 400 de metri măsurat în lungime și 330 m în axă transversală, deci are o suprafață de 10 ½ hectare. În colțul sud-estic se află alipit un adaos pătrat de circa 1 hectar înconjurat cu ziduri și legat de cetate*”.

Manuscrisele lui P. Polonic confirmă această configurație în teren a cetății romane de la Tropaeum Traiani, cf. BAR, arhiva personală P. Polonic, 22 de pachete cu planuri și desene arheologice, I varia 98, 100.

¹⁰ Din manuscrisele lui P. Polonic, păstrate în original la Biblioteca Academiei Române (I Mss. 8, *Săpăturile cetăților romane*, caiet 5, f. 9-16) aflăm că: „*înainte de a începe săpăturile am ridicat a) planul cetății; și b) planul împrejurimilor cetatei pe scara 1: 25 000*”. Același autor afirmă mai departe: „*cu ocazia cercetărilor și săpăturilor dn jurul monumentului în anul 1890 dl. Director al Muzeului de antichități, Gr.G. Tocilescu, a pus o echipă de soldați sub supravegherea studentului Theodorescu să facă și în cetate în mai multe locuri săpături*”.

Mapa de desene (I varia 102 și 103) aparținând aceluiași autor include planurile despre care se face vorbire în caietul 5. Unul dintre acestea este adnotat de autor: *planul cetății Tropaeum Traiani de la Adamklissi redicat de mine înainte de a începe săpăturile din 1892, 1 aprilie*.

de regulă conduse de delegați angajați pe bază de contract¹¹, Tocilescu supraveghând efectiv săpăturile numai în primul an, iar în anii următori numai atunci când îndatoririle sale și starea de sănătate i-au permis-o. Mâna de lucru era asigurată în cea mai mare parte, prin colaborarea cu Ministerul de Război, de soldați din unități militare aflate în împrejurimi¹² și după caz, de lucrători civili.

De-a lungul celor 12 campanii în cetate, colaboratorii lui Gr. Tocilescu au fost numeroși. Cei mai mulți dintre ei, persoane cu înaltă calificare, ingineri, arhitecți, topografi și desenatori, nu au coordonat lucrările pe teren mai mult de doi ani¹³. În ordine cronologică diriginții de șantier au fost : P. Polonic (1892 și 1893); lucrările au fost reluate în 1895 și 1896 sub conducerea arhitecților H. Jacobi (Köln) și J. Fakler (București); J. Fakler și O. Richter (1897). După o întrerupere de

¹¹ Existența contractelor de prestare a serviciilor de către diverși specialiști este susținută de arhiva inedită a savantului de la Academia Română unde câteva dintre acestea se păstrează în original, vezi Mss. 5129, f. 97 (contract al arhitectului J. Fakler din București pentru participarea sa la lucrările de la Adamclisi în anul 1896); f. 197 (contract al arhitectului german G. von Cube, datând din 17 iulie 1906, pentru executarea săpăturilor arheologice de la Tropaeum Traiani în anul 1906). O serie de date referitoare la plata onorariului de participare la săpăturile de la Adamclisi rezultă și din textul unei scrisori date 28 iunie 1892 (Mss. 5129, f. 12) adresate de Tocilescu, aflat la Paris, (la o adresă din 63, rue de Richelieu) lui P. Polonic. Geograf și cartograf la Muzeul Național de Antichități din București, între 1892 și 1901, P. Polonic a fost unul dintre colaboratorii cei mai constanți ai profesorului Tocilescu, care îi încredințase *cercetarea locurilor istorice din țară și conducerea săpăturilor cetăților romane*. Tonul scrisorii, extrem de caustic, exprimă clar nemulțumirea emitentului: „*Domnule Polonic, am primit raportul al doilea al dumitale și am văzut rezultatul săpăturilor. Am citit cu surprindere depeșă, care mă anunța că ești în București și că ceri 500 lei. Regret foarte mult, că ai părăsit fără motiv serios lucrările. În adevăr, dumneata primind cei 300 lei în ziua de 11 iunie, cu această sumă te găsești plătit până la 23 august, deci încă cu două luni înainte. Cred că asemenea aranjament n-ai fi găsit nicăire.*”

Urmează o serie întreagă de calcule, iar la sfârșit constatarea amară a lui Tocilescu: „*tote acestea m-au pus în mare nemulțămire*”.

¹² Despre diligentele pe care Gr. Tocilescu le face pe lângă autorități pentru a rezolva problema mâinii de lucru în anul 1890 vezi Barbu-Schuster, *Grigore G. Tocilescu...*, p. 119–120, notele 11–12. Ulterior, despre executarea săpăturilor *manu militari* ne informează, chiar dacă doar parțial, în legătură cu unitățile de proveniență Mss. 5128, f. 35: în campania 1893 cu soldați din regimentul 32 Tulcea, sub comanda unui sublocotenent; f. 41: în campania 1895, cu 40 de soldați din regimentul 34 de infanterie sub comanda sublocotenentului Calotescu.

¹³ Aceștia erau retribuiți cu salarii nete ce au variat între 400 de lei (J. Fakler, în 1896) și 457 lei (G. von Cube, în 1906); în afara salariului propriu-zis, în bugetul de cheltuieli era prevăzută și rambursarea cheltuielilor de transport din orașul de proveniență până la Adamclisi, însoțită după caz de certificate de liber parcurs valabile pe căile ferate. Cuantumul acestor retribuții corespunde nivelului de salarizare al unui arhitect în epocă, vezi Ghe. Iacob și Luminița Iacob, *Modernizare-europenism. România de la Cuza vodă la Carol al II-lea*, Iași, 1995, 1, p. 176–177: din statisticile prezentate de autori aflăm că în 1890 și în 1905 salariul brut al unui arhitect era de 480, respectiv 500 lei, iar în aceiași ani un medic de circă era plătit cu 100 lei, un contabil cu 150, respectiv 178 lei, un inginer șef clasa a II-a cu 665, respectiv 594 lei, un impiegat de mișcare cu 175, respectiv 163 lei. În cursul anului 1895, personalul Serviciului lucrări tehnice al primăriei Iași câștiga după cum urmează: inginer șef 1000 lei, arhitect șef 500 lei, vizitiu 50 lei, păzitor 40 lei.

câțiva ani¹⁴, cercetările au fost reluate în 1904 de inginerul italian E. Frolo, ajutat, în 1905, de V. Richter. Arhitectul german G. von Cube (München) a condus lucrările în 1906; în 1907 la coordonarea șantierului se afla arhitectul V. Mironescu, căruia i-a succedat, pentru ultimele două campanii, arhitectul german H. Brötz, de la Wiesbaden.

Putem deci constata o discontinuitate formală în cercetare ca urmare a schimbării, aproape o dată la doi ani, a conducerii tehnice a șantierului, care a condus de fapt și la o tratare inegală ca valoare a descoperirilor care ne interesează în expunerea de față. Cu toate acestea, este fără îndoială meritul arhitecților români și străini care au colaborat cu Gr. Tocilescu că deținem astăzi unul dintre cele prețioase loturi cu documentație de șantier pentru cele patru basilici paleocreștine tropeense *intra muros*.

Îndelung analizate, cercetate și comentate, cele patru edificii de cult creștin de la Tropaeum alcătuiesc un corpus ce traduce vigoarea fenomenului creștin în zonele din interiorul provinciei Scythia, pentru că, cel puțin în această fază a cercetărilor de teren, nici un alt centru urban și episcopal din interiorul teritoriului dobrogean nu se bucură de o așa de mare densitate de monumente de cult.

O primă informație despre o biserică o avem chiar de la inginerul P. Polonic¹⁵, care mărturisește că, încă înainte de începerea săpăturilor în cetate, a descoperit un capitel de marmură cu cruce chiar pe locul unde mai tâziu a fost identificată o biserică. Nu știm despre care dintre acestea este vorba, dar cel mai probabil că se referea la basilica A, așa numită *simplă*.

Basilica A, simplă sau forensis¹⁶ (fig. 2/1). Este primul edificiu de cult creștin scos la iveală la Tropaeum, încă din cursul săpăturilor din cea dintâi

¹⁴ Între 1898 și 1903 nu s-au executat săpături la Tropaeum. Această întrerupere a fost motivată de organizarea și desfășurarea cercetărilor de la Hinog/Axiopolis atestată atât de documente din arhiva Tocilescu [cf. BAR, Mss. 5128, f. 54 spune explicit că: „după o întrerupere de trei ani când primii doi ani (1898 și 1899 s-a săpat la Hinok), iar în 1900 și 1904 nu s-a lucrat nicăieri din diferite împrejurări – mai ales din lipsă de fonduri], cât și de jurnalele de săpătură ale lui P. Polonic (cf. BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăților romane*, caiet 11, f. 12). Cu toate acestea, textul unei scrisoare adresate de P. Polonic lui Tocilescu la 30 iulie 1898 (cf. BAR, Mss. 5129, f. 144) face referire la o vizită a topografului la cetate cu scopul de a pregăti vizita regelui. Cu această ocazie, P. Polonic îi propunea lui Tocilescu o încercare de restituire a uneia dintre porți: „cred că ar fi bine ca pentru primirea A.S. regale să facem, ori la poarta de ost ori la cea de vest o restaurare a unei porți făcută din scânduri. Mă însărcinez să o fac forte frumoasă”.

Tot din arhiva lui P. Polonic știm că în perioada august–septembrie 1900 au avut loc cercetări la Reșca, cf. BAR, arhiva personală P. Polonic, *22 de pachete cu planuri și desene arheologice*, I varia 92–94, 96–97; în 1901 la Mangalia, cf. *Săpăturile cetăților romane*, I Mss. 8, caiet 10, f. 1–11; alte săpături, de salvare, au avut loc la Constanța, în necropola tomitană, cu ocazia diverselor amenajări urbanistice, cf. *Săpăturile cetăților romane*, I Mss. 8, caiet 9, f. 51–77 și f. 4–9, foi volante notate *Constanța*, descriind morminte și canalul antic.

¹⁵ BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăților romane*, caiet 5, fila 9.

¹⁶ BAR, Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklii. I. Memoriu, comunicări, note și dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 29, 39–40, 47–48; Cetatea Adamklii.

campanie, 1891. Descoperirea este pomenită de Gr. Tocilescu în raportul tehnic pe acel an înaintat ministrului cultelor și instrucțiunii publice la data de 2 ianuarie 1892. Raportul cuprinde nouă pagini și un scurt pasaj referitor la basilica A, fără detalii de plan sau alte precizări suplimentare.

Bogata documentație încă inedită din fondul P. Polonic de la Academia Română acreditează observația că încă din anul 1891 erau cunoscute liniile generale ale edificiului: cele trei nave, care se terminau la est cu o absidă semicirculară, precum și anexele care flancau fațada sudică pe toată lungimea sa. În plus de anexele de pe latura de sud a monumentului, pe releveul de plan al lui Polonic figurează alte trei anexe situate două în colțul nord-estic și cea de-a treia alipită fațadei de nord¹⁷. În anul 2006, Adriana Panaite¹⁸ a reluat cercetarea acestor încăperi anexe. Va trebui însă să așteptăm finalizarea explorărilor arheologice pentru a putea cunoaște configurația exactă a anexelor de pe latura de nord, precum și relația lor stratigrafică cu basilica.

În campania 1893, lucrul asupra vestigiilor basilicii A a condus la degajarea fațadei vestice a narthexului (fig. 2/2). Sondajul practicat în interiorul monumentului a avut rolul de a verifica adâncimea fundațiilor¹⁹. Cercetarea acestui obiectiv a continuat în anul 1896, sub coordonarea arhitectului german H. Jacobi. Clișeele pe sticlă realizate de H. Jacobi cu ocazia lucrărilor din anul 1896 păstrate în original în Arhiva istorică a Institutului de Arheologie din București permit restituirea relativ exactă a aspectului fațadei vestice a narthexului. Cercetările ulterioare ale lui Ion Barnea au stabilit că basilica era precedată la vest de un atrium triportic, din a cărui curte se pătrundea în narthex printr-o scară monumetală cu cinci trepte²⁰. Acest acces monumental care conducea la intrarea în narthex corectează diferența de nivel dintre atrium și narthex, diferență ce depășește un metru.

Raportul rezumativ al lucrărilor până în 1897 inclusiv, f. 120 verso–121; BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăților romane*, caiet 5, f. 16, pl. I varia 102–103, 106–107; Gr. Tocilescu, *Castrul Tropaeum Traianum de la Adam-klissi. Raport prezentat dlui ministru al cultelor și instrucțiunii publice*, București, 1892, p. 3; Idem, IV. Fouilles et nouvelles recherches archéologiques en Roumanie. Communication faite à l'Académie des Inscriptions et belles lettres de Paris, séance du 22 juillet 1898, în *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie. Communications faites à l'Académie des inscriptions et belles lettres de Paris*, 1892–1899, București, 1900, p. 91, fig. 54 (plan al cetății de la Tropaeum Traiani), 57 (plan al basilicii).

¹⁷ Gr. Tocilescu, în *Fouilles et recherches...*, p. 91 oferea următoarea descriere: “*L'ornementation de l'abside est à méandres. L'édifice a 28 m de long sur 9,38 m de large; en face se trouvait un portique à 5 marches et de chaque côté des chambres*”.

¹⁸ Cf. Al. Barnea – A. Panaite, în CCA 2006 (2007), p. 23.

¹⁹ BAR, Mss. 5128, f. 39 Tocilescu precizează: „*la basilica forensis cu scop de a găsi o peatră cu inscripție la această biserică s-a desfășurat săpături în interiorul părții de sud pe o lungime de 31,95 m și o lățime de 10,00 m... în partea de vest s-a dat de trepte*”. Urmează un text tăiat cu o linie oblică chiar de autor, care menționează că s-au făcut sondaje și în interiorul narthexului, dar și în nava centrală și pe latura de sud a basilicii, chiar în propria săpătură, precum și mențiunea că fundațiile, realizate din piatră fără ciment, erau adânci de 2 metri.

²⁰ Vezi I. Barnea, *Atriiile bazilicilor paleocreștine de la Tropaeum Traiani*, SCIVA 26, 1975, 1, p. 57–67, în special p. 61–63, fig. 7.

Basilica B, zisă de marmură sau episcopală²¹ (fig. 2/3–4). Cercetarea acestui monument s-a desfășurat în campania 1906 sub coordonarea arhitectului G. von Cube²². Se păstrează un jurnal de săpătură foarte amănunțit, nesemnlat, redactat în limba germană, în creion, precum și cinci scrisori adresate de arhitect, de la Adamclisi, lui Gr. Tocilescu. Un amplu raport dactilografiat, reprezintă o variantă de cabinet a jurnalului de șantier al arhitectului von Cube.

Textul jurnalului lui G. von Cube conține numeroase detalii tehnice, măsurători, schițe ale tuturor părților componente ale basilicii²³, atrium și narthex incluse, ale căilor de acces situate pe fațada occidentală a edificiului, precum și a celei de pe latura de sud a narthexului. Câteva pagini și desenele aferente au fost dedicate dispozitivului liturgic. Suntem astfel informați despre aspectul barierei sanctuarului din care se păstrează integral stylobatul din blocuri de marmură, despre un posibil ciborium ce suprapunea altarul principal, precum și despre un presupus amvon²⁴.

²¹ BAR, Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note și dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 54; Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. II. Acte, rapoarte de lucrări și scrisori dela arhitecți și custozi, conturi de cheltuieli, note și dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907*, Raport al arhitectului G. von Cube, adnotat cu creion roșu *Adamklissi. 1901*, f. 150–166; V. Richter, raport datând din 17 noiembrie 1905, f. 193–194 (pagina a doua este un crochiu al basilicii); G. von Cube, *Das Municipium Tropaeum Traiani. Die Marmorbasilika*, f. 247–257; V. Mironescu, raport datând din septembrie 1907 (?), f. 260; Mss. 5130, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. III. Rapoarte și scrisori, note și dări de seamă, schițe de planuri, desenuri și fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, foto nr. 228, 230; Mss. 5140, Fond Gr. Tocilescu, *Basilica de marmură (din Tomis)*, f. 280–282; BAR, arhitect G. von Cube, corespondență activă, S 30/1–5 XCIII, 137903–137906; cinci scrisori datând din anul 1906, adresate lui Gr. Tocilescu.

²² Și poate și în 1905 sub conducerea lui V. Richter așa cum pare să sugereze manuscrisul 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note și dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 54 (manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei Române).

²³ BAR, Mss. 5129, Raport al arhitectului G. von Cube, adnotat cu creion roșu *Adamklissi. 1901*, f. 151: un prim crochiu al basilicii reprezintă doar *quadratum populi*, fără absidă și fără narthex; la f. 152 putem vedea o schiță de mână a presbyteriului basilicii, schiță ce ignoră total existența unei intrări în sanctuar și amplasamentul său exact pe frontul de vest al stylobatului barierei de cancelli; reluat la f. 156 desenul presbyteriului prezintă intrarea în sanctuar deplasată spre sud față de ax, lată de 0,81 m, fiind indicată pe plan ca o lacună (menționez că această deplasare a axului intrării în sanctuarul de tip rectangular poate fi încă verificată pe teren).

²⁴ Vezi BAR, Mss. 5129, Raport al arhitectului G. von Cube, adnotat cu creion roșu *Adamklissi. 1901*, f. 164 unde figurează o schiță a unei piese de arhitectură publicată în 1970 de Al. Barnea, care o identifică cu o posibilă bază de amvon cu suprastructură de lemn, vezi Al. Barnea, *Piese arhitecturale inedite din cetatea Tropaeum Traiani*, SCIVA 21, 1970, 4, p. 683–696, în special 688–689, fig. 7/1. În textul unei scrisori adresate de G. von Cube lui Gr. Tocilescu de la Adamclisi, în 10/25 mai 1906, se face referire la baza din piatră a amvonului, vezi BAR, corespondență pasivă Gr. Tocilescu, S 30, I/XCIII. Existența amvonului a fost semnalată și de I. Bogdan Cătănciu, *Note sur l'évolution architecturale de la basilique de marbre (B) de Tropaeum Traiani*, în *ACIAC*, 12, 1, p. 583. Amplasarea acestui dispozitiv la circa 3,30 m vest de bariera de cancelli, în ax, este postulată de autoare în cel mai recent studiu al său dedicat basilicii, vezi I. Bogdan Cătănciu, *The Marble Basilica (B) in Tropaeum Traiani*, Dacia, N.S. 50, 2006, p. 244.

Un text nedatat al lui Tocilescu tratează despre aspectul fațadei sudice a basilicii²⁵. Că este vorba despre basilica de marmură de la Adamclisi și nu despre un monument tomitan așa cum credea G. Ștrempele o demonstrează o indicație a lui Tocilescu (din josul filei 281) care face trimitere la un anume Richter. Acesta din urmă a fost colaborator al lui Gr. Tocilescu la Adamclisi, și deținea funcția de custode al muzeului. Observațiile arhitectei Monica Mărgineanu-Cârstoiu²⁶ cu privire la urbanismul cetății de la Adamclisi și în special în legătură cu trama rutieră a orașului sunt favorabile identificării la sud de basilică a unei piațete, a cărei configurație inițială pare să fi fost alterată prin construirea baptisteriului. Cercetările de teren ale Ioanei Bogdan Cătănicu²⁷ par să confirme teoria lui Gr. Tocilescu referitoare la existența unui spațiu de circulație de-a lungul fațadei sudice a basilicii. Autoarea restituie o intrare secundară la extremitatea estică a navei laterale sud, la nivelul sanctuarului. Un argument suplimentar în favoarea existenței unui spațiu de circulație de-a lungul laturii de sud a basilicii îl reprezintă anexele târzii ce înglobează absida basilicii, încăperi ce se deschideau spre sud, asigurând probabil circulația cvasidirectă între sanctuar și baptisteriu.

O pondere importantă în economia jurnalului o dețineau piesele de arhitectură²⁸, alături de ale căror desene regăsim și o schiță ce reprezenta fragmente de decorație *al fresco* provenind din absidă²⁹.

O schiță i-a fost dedicată baptisteriul, mai exact încăperii sale de nord, situate cu colțul său nord-estic la 2,70 m distanță de atrium și cu cel nord-vestic la 3,12 m de același obiectiv. Lectura acestui plan ne permite să observăm o ușoară asimetrie în inserția celor trei absidiole ale încăperii de nord a baptisteriului³⁰. La o dată ulterioară săpăturilor efectuate de G. von Cube, arhitectul Sp. Cegăneanu a pregătit, pentru a ilustra volumul monografic din 1912 al lui V. Pârvan, o serie de restituții axonometrice și secțiuni ale baptisteriului (fig. 3/1–4).

²⁵ BAR, Mss. 5140, Fond Gr. Tocilescu, *Basilica de marmură (din Tomis)*, f. 280–282. Autorul precizează: „peste măsură și surprinzătoare este bogata formă arhitectonică a laturii sudice. E de constatat, că narthexul în latura sa sudică avea un portic, la care conduce trepte. Afară de acesta, apare pe întreaga latură pavagii, parte de piatră, parte de cărămidă, așa că e de admis că latura sudică a bisericeii merge pe o stradă lată sau pe o piață liberă.”

²⁶ M. Mărgineanu-Cârstoiu și Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, București, 1979, p. 120–121, fig. 104.

²⁷ Bogdan Cătănicu, *Note sur l'évolution architecturale de la basilique de marbre (B) de Tropaeum Traiani*, în *ACIAC*, 12, 1, p. 580; Eadem, *The Marble Basilica (B) in Tropaeum Traiani*, Dacia, N.S. 50, 2006, p. 251, nota 27, fig. 11–13.

²⁸ BAR, Secția Manuscrise, Mss. 5129, Raport al arhitectului G. von Cube, adnotat cu creion roșu *Adamklissi. 1901*, f. 151 verso capitel ionic impostă cu baza decorată de volute; f. 154 verso: capitel ionic impostă, provenind din nava centrală, cu fața principală decorată de o cruce latină, iar baza cu volute încadrând o ovă și săgeți, în timp ce fețele laterale comportau un decor cu frunze de acant; f. 155: capitel din calcar provenind din absidă; f. 157 alte piese de arhitectură: două baze de coloană și un capitel; f. 161 verso: fragment de pilastru provenind de la bariera de cancelli.

²⁹ BAR, Secția Manuscrise, Mss. 5129, Raport al arhitectului G. von Cube, adnotat cu creion roșu *Adamklissi. 1901*, f. 154.

³⁰ BAR, Secția Manuscrise, Mss. 5129, Raport al arhitectului G. von Cube, adnotat cu creion roșu *Adamklissi. 1901*, f. 165 verso.

Cinci scrisori adresate de arhitectul G. von Cube lui Tocilescu în cursul campaniei 1906 completează imaginea noastră despre acest monument³¹.

Este posibil ca alte săpături, mai restrânse, să se fi desfășurat în 1908 sub conducerea lui H. Brötz în zona basilicii de marmură, așa cum par să o ateste cubajele pe care dirigintele de șantier le raporta lui Gr. Tocilescu ca realizate la data de 30 iulie³².

Basilica C sau cisternă³³ (fig. 4/1–4 și 5/1–3). Acest edificiu de cult creștin a beneficiat de o amplă cercetare arheologică, între 1892 și 1909, sub coordonarea

³¹ În cuprinsul primei scrisori (BAR, Corespondență pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 1/XCIII, Adamklissi, 10/25 Mai 1906) se vorbește despre mersul lucrărilor, von Cube declarându-se mulțumit de rezultate și povestind pe scurt descoperirile de la basilica de marmură. Cea de-a doua scrisoare (BAR, corespondență pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 2/XCIII Adamklissi, 14 Mai 1906) conține descrierea basilicii B, înainte de identificarea atriumului și a narthexului; reproduce în culori o schiță de plan pe care figurează absida, naosul și presbyteriul; sunt de asemenea marcate traseele liniilor de vagonați pe partea de nord a edificiului, la est de absidă, treptele ce conduceau din narthex la intrarea în cele trei nave. Reia *in extenso* descrierea basilicii de marmură într-o a treia scrisoare (BAR, Corespondență pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 3/XCIII, Adamklissi, 27 Mai 1906): precizează printre altele că narthexul basilicii datează din prima fază; vorbește despre *Vorhalle*, indicând existența în acest spațiu a unei structuri portante – baze de coloane sau chiar resturi de coloane. Cea de-a patra scrisoare (BAR, Corespondență pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 4/XCIII, Adamklissi, 14. 06. 1906) nu conține nici o informație referitoare la edificiile de cult creștin de la Tropaeum. Corespondența dintre G. von Cube și Gr. Tocilescu se încheie cu cea de-a cincea scrisoare (BAR, corespondență pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 5/XCIII, Adamklissi, 14 Juli 1906). Arhitectul vorbește din nou despre cercetările sale la basilica de marmură, rezervând o mare parte din prezentarea sa descrierii baptisteriului (însoțind textul de o schiță minusculă a basilicii și a încăperii nord a baptisteriului) și a cuvei acestuia, instalație a cărei existență a fost reconfirmată arheologic după 1978, când cercetările în acest sector au fost reluate în vederea restaurării complexului. Era deci vorba despre o cuvă baptismală plasată în camera de la nord, în poziție centrală. Putem deduce chiar forma cuvei de mari dimensiuni: un tetracon ce se insera pe un plan pătrat la interior. Deducem și existența unui sistem de evacuare a apei din cuvă printr-o conductă practică în absidiola de la vest, conductă ce se diriga către strada ce lonja fațada occidentală a basilicii.

³² BAR, Mss. 1530, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklissi. III. Rapoarte și scrisori, note și dări de seamă, schițe de planuri, deseneuri și fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, f. 15 de unde reiese că cercetările se concentraseră în zona baptisteriului și indică cifrele exacte realizate: 5. *baptisterium west*: 8,40 x 6,00 x 2,30 m; 7. *baptisterium (hoch)*: 4,00 x 2,00 x 1,40 m.

³³ BAR, Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklissi. I. Memorii, comunicări, note și dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 34, 54; Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklissi. II. Acte, rapoarte de lucrări și scrisori dela arhitecți și custozi, conturi de cheltuieli, note și dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907*, G. von Cube, *Das Municipium Tropaeum Traiani. Die Marmorbasilika*, f. 227–228; *Jurnalul săpăturilor întreprinse la cetatea Tropaeum (Adamklissi) în vara anului 1904*, fără semnătură, f. 180–183; V. Richter, *Jurnal zilnic*, octombrie, 1905, f. 189–190; V. Mironescu, raport datând din septembrie–octombrie 1907 ?, f. 269–270, 273–274; Mss. 5130, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklissi. III. Rapoarte și scrisori, note și dări de seamă, schițe de planuri, deseneuri și fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, H. Brötz, Raport datând de 4 août 1908, f. 23–36, cu o schiță a basilicii la f. 31; Raport datând din 21 august 1908, f. 37–38; H. Brötz, *Allgemeiner Bericht der Ausgrabungen zu Adam Clisi (Cetatea) von 26 Mai bis 26 August 1908*, f. 39–41, cu un relevu al ruinelor la f. 168, foto nr. 208–209, 234, 236–238; G. Murmu, *Dela cetatea Tropaeum–Adamclisi: „Basilica cisternă”*. *Studiu arheologic. Ședința dela 15 Noemvrie 1913*, ARMSI 36, 1913, p. 421–440, cu 10 planșe; Idem, *Monumente de piatră din colecția de antichități a Muzeului dela Adamklissi*, BCMI 6, 1913, p. 100–101, 117–118, nr. 1–3, 36–40, fig. 1–3, 29–32.

mai multor diriginți sau șefi de șantier. Basilica a fost identificată de P. Polonic în anul 1892, fără ca la data respectivă să se fi putut determina natura exactă a edificiului, deși Gr. Tocilescu intuise că ar putea fi vorba despre o cisternă. Săpăturile au fost reluate abia în 1904³⁴ de E. Frollo, al cărui jurnal de șantier se păstrează în manuscris la Biblioteca Academiei Române. Aflăm din paginile acestui jurnal că cercetarea basilicii C s-a desfășurat între 11 și 20 iulie 1904 și că explorarea arheologică a condus la degajarea părții orientale a ansamblului de cult și la identificarea criptei. Investigarea dispozitivului liturgic³⁵, terminată la 13 iulie, îi permitea lui E. Frollo să constate că prin intermediul unui șanț vizibil pe latura sa de nord, cripta fusese violată încă din antichitate.

În 1905 cercetările au fost continuate de V. Richter, din al cărui raport de săpătură nu căpătăm informații care să permită localizarea zonei cercetate. Raportul este de altfel scris într-o română incomprehensibilă, cu o grafie greoaie, aproape ilizibilă. În 1906, arhitectul G. von Cube completa raportul lui Frollo din 1904 cu propriile sale observații asupra monumentului, fără însă a fi executat cercetări personale în această zonă.

În 1907 cercetările la basilica cisternă, cunoscută la vremea respectivă sub numele de „basilica dublă” au fost continuate în lunile septembrie și octombrie de arhitectul V. Mironescu, ale cărui însemnări s-au păstrat în original la Biblioteca Academiei Române. Cercetările sale s-au concentrat în special asupra laturilor de nord și de vest ale basilicii.

Cu cercetările din 1908 și 1909, desfășurate sub coordonarea arhitectului german H. Brötz, s-a trecut la o etapă de cercetare mai amănunțită, cvasisistematică a acestui obiectiv. Stă mărturie în sprijinul acestei afirmații o documentație mai amplă, însoțită de planuri și de fotografii ce se păstrează în original în manuscrisul 5130 de la Biblioteca Academiei Române. Cercetările s-au axat pe degajarea laturilor de sud și de est ale basilicii și au condus la descoperirea unor morminte³⁶,

³⁴ În pofida inexactității care se strecoară în Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note și dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 34 unde Tocilescu spune: „dar reluându-se (n.n. cercetarea) în anul 1903 s-a constatat că avem o dublă basilică ridicată pe un mare edificiu anterior – o cisternă cu boltă și deasupra o fântână.”

³⁵ BAR, Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. II. Acte, rapoarte de lucrări și scrisori dela arhitecți și custozi, conturi de cheltuieli, note și dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907. Jurnalul săpăturilor întreprinse la cetatea Tropaeum (Adamclissi) în vara anului 1904, fără semnătură, dar aparținând lui E. Frollo*, f. 182 spune: „în interiorul criptei nu s-a găsit absolut nimic. Este de remarcat că această criptă a fost construită chiar pe dărâmăturile care umplu interiorul basilicei, iar fundul ei este mai ridicat cu 90 cm decât pardoseala clădirii. Camera de intrare (vezi schița) nu este dreptunghiulară, se vede că construcția ei s-a făcut la iuteală, luându-se pietrele găsite prin prejur, și provenind probabil de la zidurile basilicei, care basilică, neapărat că era deja ruinată în momentul construirii criptei.”

³⁶ Este vorba despre două morminte descoperite și cercetate în campania 1908, vezi BAR, Mss. 5130, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. III. Rapoarte și scrisori, note și dări de seamă, schițe de planuri, desenuri și fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, reprezentate de H. Brötz, pe planurile de la f. 40 verso și 168; primul, situat la est de basilică, era un cavou rectangular, acoperit cu boltă, care adăpostea mai mulți defuncți, săpat la o adâncime de circa 4,00 m;

precum și a unei incinte de zidărie – curte (?) – care înconjura basilica și cimitirul său, incintă accesibilă printr-o deschidere situată pe latura de nord. Cercetările arheologice au stabilit definitiv faptul că ipoteza lui Tocilescu din 1892 era valabilă și că basilica fusese amenajată în interiorul unei cisterne dezafectate. Investigațiile ulterioare, desfășurate în 1976 de profesorul Ion Barnea, au condus la descoperirea altor morminte în jurul basilicii, probabil contemporane cu monumentul de cult³⁷.

Îi datorăm arhitectului Sp. Cegăneanu³⁸, colaborator al lui V. Pârvan, o primă încercare de restituție axonometrică, precum și secțiuni longitudinale și transversale ale basilicii, schițe ale unor piese de arhitectură și un relevu al criptei. Toată această documentație, care datează din epoca de după cercetările lui Gr. Tocilescu la Adamclisi, se păstrează în original în Arhiva istorică a Institutului de Arheologie din București (fig. 5/4).

Basilica D, bizantină sau cu transept³⁹. Despre acest al patrulea monument de cult *intra muros* aflăm din arhiva P. Polonic că a fost scos la lumină încă din prima campanie, în 1891. Îi datorăm lui P. Polonic un prim relevu al ruinelor, precum și al criptei⁴⁰ (fig. 6/1–2).

al doilea mormânt a fost identificat la sud, într-o groapă de formă circulară în care au fost descoperite mai multe cranii și alte oseminte umane, iar la mică distanță de această groapă a fost identificat un tezaur monetar cu piese de la Iustinian, Iustin al II-lea și Sophia. Mauriciu Tiberiu.

³⁷ I. Barnea, *La basilique cisterne de Tropaeum Traiani à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, Dacia, N.S. 21, 1977, p. 233.

³⁸ Desenele sale au fost incluse în documentația grafică a volumului lui V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, București, 1912, fig. 13, 31–34.

³⁹ BAR, Mss. 5128, Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note și dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 40, 46–48, 54; Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. II. Acte, rapoarte de lucrări și scrisori dela arhitecți și custozii, conturi de cheltuieli, note și dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907*. Raport al arhitectului H. Jacobi, *Die Ausgrabungen von Adamklise, 1895*, august 1895, f. 52–53; Cetatea Adamklisi. Raportul rezumativ al lucrărilor până în 1897 inclusiv, f. 121 verso (despre criptă); V. Richter, *Jurnal zilnic*, octombrie, 1905, f. 189–190; O. Richter, Adamclisi, 1897?, f. 327–328, pl. 329 (relevu, semnat de O. Richter); G. von Cube, *Das Municipium Tropaeum Traiani*, f. 230–232; arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăților romane*, caiet 5, p. 16–17, pl. I varia 102–103, 105, 107; Gr. Tocilescu, în *Fouilles et recherches ...*, p. 90–91, fig. 54 (plan al orașului), 55–56 (plan al basilicii și al criptei).

⁴⁰ BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăților romane*, caiet 5, p. 16–17 inginerul Polonic face precizarea că: „supt altar am dat de o pivniță mică pătrată în care te scobori pe 12 trepte.” Este un detaliu interesant, pentru că dacă în manuscrisele semnate de Gr. Tocilescu și de P. Polonic se face vorbire despre 12 trepte, în raportul semnat de O. Richter în 1897 (?) autorul spune, printre altele, că accesul în criptă se făcea printr-o scară cu 10 trepte, late de 0,61 m. În articolul său din 1980 I. Barnea, *Le cripte delle basiliche paleocristiane della Scizia Minore*, RĚSEE 19, 1981, 3, p. 497, face mențiunea că aceeași scară nu mai număra decât opt trepte. În funcție de numărul acestor trepte, simbolismul este diferit: în Noul Testament opt este cifra perfecțiunii, a învierii lui Iisus, a Paștelui, a odihnei veșnice, vezi P. Underwood, *The fountain of Life in Manuscripts of the Gospel*, *Dumbarton Oaks Papers* 5, 1950, p. 81–86, notele 158, 161, 175 și G. Cuscito, *Depositus in hanc piscinam. Morte e risurrezione nell'antico cristianismo aquileiese*, *Aquileia nostra* 43, 1971, col. 60–62), în vreme ce cifra 12 își găsește mai degrabă un punct de sprijin în simbolistica veterotestamentară (ex.: cele 12 triburi ale lui Israel).

Investigațiile arheologice au continuat în 1893, sub conducerea lui P. Polonic, cu cercetarea interiorului edificiului. Ulterior, în 1895 și 1896, arhitecții H. Jacobi și J. Fakler au procedat și la dezvelirea străzii laterale din fața basilicii cu transept⁴¹. Suntem informați despre acest monument într-un raport rezumativ al cercetărilor de la Tropaeum Traiani, datând din 1897, cu autor necunoscut, cel mai probabil Gr. Tocilescu⁴².

Îi datorăm lui O. Richter un nou relevu al basilicii, datând probabil din 1897 ca urmare a colaborării sale cu J. Fakler. Putem observa că liniile generale ale monumentului erau deja stabilite, toate părțile sale componente figurând deja pe plan. Nu putem preciza cu exactitate dacă în 1905, sub coordonarea lui V. Richter, au avut sau nu loc noi cercetări în aria acestui monument, dat fiind textul eliptic al raportului fostului custode, care face referire la piese de arhitectură provenind dintr-o biserică, dar nu menționează care anume. Un an mai târziu, raportul de sinteză al lui G. von Cube reia informațiile cunoscute despre monument, fără însă ca arhitectul să fi întreprins cercetări proprii aici.

Cercetarea arheologică a basilicii cu transept continuă și în prezent. Planul s-a îmbogățit prin identificarea unor structuri arhitectonice anterioare, aparținând unui edificiu termal, din care – pe latura de sud a transeptului – unele au fost încorporate în planul basilicii⁴³.

Documentele de arhivă invocate reprezintă un corpus de primă mână care contribuie la reconstituirea unei pagini din istoria cercetării arheologice românești, marcate indiscutabil de activitatea lui Gr. Tocilescu în general și de investigațiile sale la monumentul și în cetatea de la Adamclisi, în particular.

⁴¹ În legătură cu cercetările acestor doi arhitecți Tocilescu nota în manuscrisul 5128, f. 48 că: „s-a desgropat până la pardoseală și s-a alcătuit schița de plan a ei. (vezi Jacobi: plan și raport); s-a găsit și litera I din primul rând al unei inscripțiuni săpate pe o placă de marmură lucrată pe amândouă părțile; probabil că era de la Sf. Prestol; ca material: plăci de piatră din pardoseala bisericei, fragmente arhitectonice de marmură.”

⁴² BAR, Mss. 5129, f. 121 verso, sub titlul *Templul aflăm* că: „mai întâi s-a descoperit altarul în partea dinspre răsărit care are forma cunoscută a unui semicerc – spre interior s-au descoperit mai multe postamente, colone și capitele de marmură foarte bine lucrate, având și semnul crucii pe dânsule. Înaintea altarului s-a găsit o subterană îngustă în care duc trepte bine conservate și care nu pote fi alta decât un cavou în care însă nu s-a mai găsit nimica. Este de remarcat că pardoseala acestei biserici era construită din lespezi mici pătrate care deasupra aveau un strat neted ca marmura, un fel de mozaic artistic.”

⁴³ Al. Barnea – M. Mărgineanu Cârstoiu, în CCA 1983–1992 (1997), p. 118–119; Al. Barnea, în SCIVA 43, 1992, 4, p. 433; Idem, în SCIVA 44, 1993, 4, p. 397; Idem, în SCIVA 45, 1994, 4, p. 375; Idem, în CCA 1994 (1995), p. 3; Idem, în SCIVA 46, 1995, 3–4, p. 281; Idem, în CCA 1995 (1996), p. 1; Idem, în SCIVA 47, 1996, 4, p. 421; Idem, în SCIVA 48, 1997, 4, p. 373; Idem, în SCIVA 49, 1998, 3–4, p. 291; Idem, în CCA 1999 (2000), p. 7; Idem, în CCA 2000 (2001), p. 20–22; Idem, în CCA 2001 (2002), p. 21; Idem, în CCA 2002 (2003), p. 25–27; Idem, în CCA 2003 (2004), p. 14–16; C. Olariu *et alii*, în CCA 2004 (2005), p. 15–16; C. Olariu *et alii*, în CCA 2005 (2006), p. 35–36; C. Olariu *et alii*, în CCA 2006 (2007), p. 26; A. Panaite, în CCA 2007 (2008), p. 21–22, pl. 2.

Fără a insista asupra dificultăților cărora Gr. Tocilescu a trebuit să le facă față de-a lungul celor douăsprezece campanii arheologice în cetatea de la Tropaeum Traiani, vom constata că doar o stranie ironie a istoriei a făcut să fim în posesia vastei arhive a savantului. Această arhivă a fost cerută cu insistență familiei Tocilescu, după dispariția prematură a profesorului, în 1909, cu scopul de a fi predată direcțiunii Muzeului Național de Antichități din București⁴⁴. Ministerul instrucțiunii publice din epocă a instituit o comisie însărcinată cu preluarea arhivei lui Gr. Tocilescu. Astfel, ceea ce în epocă a constituit poate o exagerare, a devenit cu trecerea vremii un act reparator. Oricât de incomplet, de mutilat de trecerea timpului sau de acțiunea umană, ori de inegal ca valoare a tratării monumentelor, acest lot de documente conține informații, ilustrate parțial cu fotografii și clișee pe sticlă, a căror acuratețe sau valoare nu s-au diluat în timp. Mai mult, în pofida dispariției inexplicabile a unora dintre documentele ce alcătuiau arhiva lui Gr. Tocilescu – mai cu seamă planuri și fotografii – fondul arhivistic al savantului este astăzi una dintre arhivele istorice de șantier cea mai completă din România.

Suntem deci cu toții, fie numai și din perspectiva unei solidarități profesionale, chemați să ne aplecăm asupra acestei mărturii inedite prin care, de peste timp, savantul Gr. Tocilescu așteaptă, de aproape un veac, să-și rostească povestea pe care puțini au fost cei curioși să o cunoască așa cum a fost.

Anexa 1

BAR, Mss. 5129, f. 2, față verso

Contract de colaborare cu G. Niemann pentru începerea săpăturilor la Adamklissi; scris de mână, cu cerneală neagră de China, pe hârtie de format A4.

„ Monsieur Gr. G. Tocilescu, directeur du Musée National de Bukarest, au nom du Ministère des Cultes et de l'Instruction Publique de Roumanie, et Monsieur Georges Niemann, professeur d'architecture à l'Academie des Beaux-Arts de Vienne, ont conclu l'arrangement suivant :

1. MM Niemann et Tocilescu procéderont au plus tard le 15/27 août 1890 à des fouilles régulières et scientifiques à l'emplacement du monument d'Adam-klassi attribué à Trajan et à ses alentours, ainsi qu'au camp romain situé à proximité de ce monument.
2. M. Tocilescu s'engage à fournir le logement et la nourriture nécessaires pendant tout le temps des fouilles qui dureront quarante jours, ainsi que les ouvriers ; les outils et les aides nécessaires à cette exploitation. Cette expédition scientifique aura aussi un photographe à sa disposition.
3. M. Niemann recevra comme honoraire pour sa participation à ces travaux la somme de 4000 Marks (quatre milles) en or, dont il recevra la moitié au moment de la signature du présent contract; et la moitié à la fin des travaux, ainsi que 240 Marks pour fraies de voyage.
4. La publication archéologique, épigraphique et artistique du monument et des explorations d'Adam-klassi se fera par M. Tocilescu, avec la collaboration de M. Niemann, sous les auspices du Ministère des cultes et de l'Instruction Publique de Roumanie.

⁴⁴ Barbu-Schuster, *Grigore G. Tocilescu...*, p. 129–130, notele 46–47.